

میزان عمل به هنجارهای اسلامی بین دانش آموزان دوره متوسطه: مطالعه‌ای ترکیبی

سیدصادق نبوی *

معصومه صمدی **

دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۴/۰۴

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۰۸/۰۳

چکیده

هدف اصلی این پژوهش، بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش آموزان پسر دوره متوسطه است. باتوجه به ماهیت موضوع و اهداف پژوهش، روش پژوهش مورد استفاده، ترکیبی از نوع اکتشافی بود. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانش آموزان پسر دوره دوم متوسطه شهر تهران بوده است که براساس جدول مورگان، تعداد ۳۸۹ نفر از دانش آموزان دوره دوم متوسطه با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای به‌عنوان نمونه برای اجرای پژوهش انتخاب شدند. از آنجاکه این پژوهش ترکیبی بوده، برای مرحله کیفی نمونه‌ای به تعداد ۱۶ نفر صاحب نظر و ۱۵ نفر دانش آموز برای انجام مصاحبه، به روش نمونه‌گیری هدفمند (از نوع داوطلبانه) انتخاب شدند. برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز، از ابزار مصاحبه و پرسشنامه استفاده شد. داده‌های حاصله با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی و استنباطی مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان داد که از نظر دانش آموزان پسر دوره متوسطه، آنها تا اندازه زیادی به هنجارهای اسلامی در ابعاد پوشش و وضع ظاهری و عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود عمل نموده‌اند، اما در ابعاد رعایت شعائر دینی، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه‌نگهداشتن فضای مدرسه، کم‌تر به هنجارهای اسلامی عمل نموده‌اند. باتوجه به یافته‌های پژوهش نتیجه گرفته می‌شود که با به‌کارگیری راهکارهای عملی پیشنهادی و فراهم نمودن محیط آموزشی و پرورشی مناسب در مدارس دوره متوسطه، عمل به هنجارهای اسلامی را بین دانش آموزان، می‌توان افزایش داد.

کلیدواژه‌ها: هنجارهای اسلامی؛ دوره متوسطه؛ دانش آموزان؛ ارزش‌های اخلاقی

این مقاله از طرح پژوهشی (پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش) استخراج شده است.

* نویسنده مسئول: استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران

sadegh.nabavi@yahoo.com

** دانشیار گروه تعلیم و تربیت اسلامی، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران

fsamadi30@yahoo.com

مقدمه

هدف نظام آموزش و پرورش در هر کشوری این است که دانش‌آموزان را برای احراز مسئولیت‌های فردی و اجتماعی آماده کند. این مهم در جامعه اسلامی ما اهمیتی دوچندان پیدا می‌کند؛ چراکه انسان موردنظر نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی علاوه بر احراز مسئولیت فردی و اجتماعی در قبال خود و دیگران، در برابر خداوند متعال نیز مسئول شناخته شده و با توجه به جهان‌بینی الهی حاکم بر نظام آموزشی، انتظار می‌رود، تربیت‌یافتگان آن انسان‌هایی مؤمن، صالح، شایسته و کارآمد بوده و در مسیر قرب الهی قرار گیرند. یکی از ابعاد شهروندخوب‌بودن در جهان معاصر و به‌ویژه در نظام جمهوری اسلامی ایران برخورداری از ارزش‌های اخلاقی است که باید در چارچوب کل نظام آموزشی و از طریق همه اجزای برنامه‌های درسی محقق شود. با درک چنین مفهومی از تعلیم و تربیت، تمام دروس، آموزش‌ها، معلمان و دبیران "مربی" به‌شمار می‌آیند و همگی آنان دنبال ایجاد تغییرات مطلوب رفتاری در شهروندان (دانش‌آموزان) متناسب با رویکرد فلسفه اجتماعی می‌باشند. همواره این دغدغه وجود داشته که آنچه دانش‌آموزان واقعاً یاد گرفته‌اند، مشتمل بر اهداف پرورشی بوده است و یا دانش‌آموزان صرفاً به اهداف آموزشی نائل آمده‌اند (سعیدی رضوانی، ۱۳۸۰، به نقل از عصاره، ۱۳۸۲: ۹۰).

بعد از خانواده، مدرسه دومین نقش را در تربیت دینی افراد جامعه ایفا می‌کند. معلم در ساختن شخصیت کودکان، نقش مهمی را ایفا می‌کند، باید تمام دست‌اندرکاران مدارس یک‌دل و یک‌زبان از برنامه‌های درسی، آموزشی و پرورشی برای تربیت و تعالی افراد جامعه بهره گیرند. اگر اهداف اتخاذشده در خانواده و مدرسه از نظر تربیت دینی هماهنگ باشند، مهم‌ترین و اساسی‌ترین تغییرات در تکوین شخصیت مذهبی دانش‌آموزان رخ می‌دهد.

یکی از محیط‌های مؤثر بر رفتار نوجوانان پس از خانواده، مدرسه است. مدرسه به‌عنوان یک نهاد اجتماعی مؤثر در رشد و تکامل دانش‌آموزان، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری هنجارهای اجتماعی آنها دارد. یکی از انواع هنجارهای اجتماعی، هنجار دینی است و در جامعه ما که دین اکثریت مردم اسلام است، پس دین، تعیین‌کننده هنجارهای اجتماعی در کشور ماست. بنابراین، هنجارهایی که اسلام برای انسان‌ها مشخص نموده است، باید از دوران کودکی در خانواده و به‌خصوص در مدرسه که دوره شکل‌گیری شخصیت کودکان و نوجوانان می‌باشد، نهادینه شود

که در بزرگسالی انتظار رفتارهای بهنجار از آنها داشت. مدرسه متشکل از افراد مختلفی اعم از مدیر، معاونین، معلمان، مربیان تربیتی، مشاوران و خدمتگزاران است که کیفیت فعالیت‌های همه آنان در رشد و رفتار دانش‌آموزان مؤثر است. مدرسه می‌تواند به رشد و تکامل طبیعی دانش‌آموزان کمک کند، ذهن آنان را به فعالیت مطلوب برانگیزد، آنان را در حل مسائل زندگی راهنمایی کند و به رشد و تربیت اجتماعی دانش‌آموزان کمک کند. زیرا کلاس و مدرسه از مهم‌ترین محیط‌های اجتماعی هستند که نقش مهمی در اجتماعی کردن دانش‌آموزان ایفا می‌کنند. متمرکز بودن مدرسه در موفقیت دانش‌آموزان منوط به این است که معلمان و مدیران از اطلاعات و مهارت شغلی مطلوب در آموزش و پرورش برخوردار باشند، از حداکثر صمیمیت و صداقت در کار بهره‌مند باشند، مؤمن و معتقد باشند و بتوانند علم و عمل را همیشه توأم کنند (اورنگی، ۱۳۸۲: ۲۳).

نقش خطیر نظام آموزش و پرورش و عوامل و عناصر آن در تربیت دینی نسل جوان بر کسی پوشیده نیست. از آنجا که این نهاد تقریباً دوازده سال به صورت رودررو ارتباط نزدیک با دانش‌آموزان دارد، لذا هر طرح و برنامه آموزشی و پرورشی در رشد شخصیت دانش‌آموزان و چگونگی شکل‌گیری اندیشه‌ها و باورهای مذهبی ایشان، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. بررسی عوامل مؤثر در فرایند تربیت دینی دانش‌آموزان و اصلاح آنها می‌تواند موجبات تحول و اثربخشی مطلوب تربیت دینی در آموزش و پرورش را فراهم آورد و بهره‌وری را در تربیت نیروی انسانی هم‌تراز نظام جمهوری اسلامی ایران افزایش دهد. دانش‌آموزان در عین زندگی در جامعه امروز باید برای زندگی در جامعه فردا تربیت شوند. معلمان و مربیان مدارس باید به این باور برسند که آینده، ویژگی‌های خاص خود را دارد و با امروز و دیروز متفاوت است و لذا برنامه‌ها، روش‌ها، ابزارها و وسایل آموزشی مورد استفاده باید با شرایط زمان، متناسب بوده که آسیب جدی به تربیت‌پذیری دانش‌آموزان وارد نکند، بلکه زمینه رشد و تکامل اندیشه‌های مذهبی آنها را فراهم آورد (معمدی، ۱۳۸۲: ۱۴۸).

امروزه جهانی‌شدن به‌عنوان یک فرایند که محصول صنعت جهانی ارتباطات است، منشأ تغییرات در جوامع در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی شده و به‌نوعی فراملی کردن فرهنگ‌ها را همراه داشته است. ارزش‌های اخلاقی در جوامع نیز به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های فرهنگ نیز از مسئله جهانی‌شدن تأثیر پذیرفته و دچار دگرگونی‌هایی شده است

(لطف آبادی و نوروزی، ۱۳۸۳: ۱۰۲).

در نظام آموزش و پرورش، عوامل مختلفی در تربیت دینی دانش آموزان و بالتبع بر عمل به ارزش ها و هنجارهای اسلامی تأثیر می گذارد که عبارتند از: سیاست ها و خط مشی های نظام آموزشی، اهداف آموزش و پرورش، برنامه های درسی، مدیریت آموزشی، معلمان و مربیان تربیتی، روش های تربیتی، کتاب ها و محتوای درسی، فضای آموزشی و ساختار سازمانی (حمیدزاده، ۱۳۸۲: ۲۶).

نهادهایی مانند خانواده و مدرسه، وظیفه انتقال ارزش ها به کودکان و نوجوانان را برعهده دارند. این نهادها به مرور زمان ارزش های اجتماعی را وارد ساخت شخصیتی افراد نموده و هویت ملی و دینی آنها را تا حد زیادی شکل می دهند (آزادمرزآبادی، ۱۳۸۷: ۱۱۵).

گفتمان معاصر آموزش اخلاقی بر ترکیبی از دانش اخلاقی و عمل اخلاقی مبتنی است. آموزش اخلاقی شامل ایجاد یک محیط مناسب برای درونی کردن مؤلفه های اخلاق اجتماعی در ساختار شخصیتی دانش آموزان است که به اجرای رفتار اخلاقی مناسب منجر می شود. روابط بین ارزش های رواج یافته از طریق آموزش اخلاقی با ارزش های منتج از آموزش مذهبی همپوشی ندارند. اثربخشی آموزش های مذهبی در تقویت اخلاقی نسل جوان، تا حد زیادی به توانایی معلمان در طراحی فعالیت های آموزشی بستگی دارد که بدان وسیله اصول و ارزش های اخلاقی را با ماهیت مذهب ترکیب می کنند (دنيسامانیا^۱، ۲۰۱۴: ۵۲۰).

فرهمندها، محمدی و عالی نژاد (۱۳۹۴) معتقدند، بیشتر برخوردهایی که در مدارس بین دانش آموزان با معلمان و مدیران مدارس پیش می آید، ناشی از این است که ارزش های اخلاقی و اجتماعی به طور مناسب در دانش آموزان نهادینه نشده است.

جانسون و همکاران^۲ (۲۰۱۱) بیان می کنند که مدارس از مدت ها قبل به عنوان مؤسساتی برای آماده کردن کودکان برای زندگی هم از نظر علمی و هم اخلاقی در جوامع در نظر گرفته شده اند. به منظور توانمندسازی و شهروند اخلاقی کردن کودکان، آنها به فرصت هایی برای یادگیری ارزش های اخلاقی نیاز دارند، با این حال، درباره چگونگی تصویب برنامه ارزش های اخلاقی و اجتماعی توسط معلمان در کلاس درس کم تر بحث شده است.

1 - Denisa Manea

2 - Johansson, Brownlee, Cobb-Moore, Boulton-Lewis, Walker, & Ailwood

سادتی (۱۳۸۶) معتقد است علی‌رغم اینکه قریب به چهار دهه از انقلاب شکوهمند اسلامی ایران می‌گذرد و روش‌های تربیت دینی در نظام آموزش و پرورش کشور اعمال می‌شود، اما موضوع تربیت دینی توسط دانش‌آموزان کماکان از چالش‌های اساسی نظام آموزشی ایران محسوب می‌شود. شرایط حساس کنونی ایجاب می‌کند که با استفاده از روش‌های نوین و مؤثر در تربیت دینی به گونه‌ای عمل شود که نسل آینده انسان‌هایی مؤمن، متقی و پرهیزگار بوده و با استفاده از توانایی‌های کسب‌شده بتوانند میراث گرانبهای ارزش‌های اسلامی را که از نسل‌های گذشته به آنها رسیده است، حفظ و حراست نمایند.

باقری (۱۳۸۶) معتقد است کشور ایران که از فرهنگ غنی اسلامی برخوردار است در طی دهه‌های اخیر از این مسئله رنج برده و شاهد بروز برخی تغییرات در ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی نسل جوان و به‌ویژه دانش‌آموزان شده است که آن کارکرد نظام آموزشی را تحت تأثیر قرار داده است. لذا به نظر می‌رسد اگر نظام آموزشی با اتخاذ تدابیر لازم و با برنامه‌ریزی‌های اصولی بتواند نگرش فعال و منطقی به مسائل جهانی را در دانش‌آموزان تقویت کند، به شکل‌گیری هویت دینی و ملی آنها کمک کرده و ارزش‌های متعالی اسلام را در ایشان تقویت خواهد کرد.

نتایج پژوهش استوبر و یانگ^۱ (۲۰۱۶) که در بررسی نمونه‌ای از دانش‌آموزان چینی انجام گرفته است، نشان می‌دهد که استانداردهای اخلاقی شخصی، رابطه مثبت بالایی با ارزش‌های اخلاقی، فضایل و قضاوت‌ها دارد. بنابراین، کمال‌گرایی اخلاقی به‌طور معنی‌داری تغییرات در نگرش‌های اخلاقی را فرای کمال‌گرایی عمومی تبیین می‌کند.

نتایج برخی از پژوهش‌های انجام‌شده حاکی از آن است که عوامل درونی نظام آموزش و پرورش از جمله کارکنان و معلمان مدارس، نقش بسیار مؤثری در تربیت دینی دانش‌آموزان داشته و آنها را بر عمل به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی تشویق و ترغیب می‌نمایند. آبروشن (۱۳۷۴) در پژوهشی تحت عنوان "نقش مدرسه در تربیت دینی دانش‌آموزان" ویژگی‌های رفتاری معلمان درس بینش دینی را از مهم‌ترین عوامل مؤثر در عملکرد مذهبی دانش‌آموزان قلمداد نموده است. نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش از طریق تحقیقی دیگر با عنوان بررسی نگرش دانش‌آموزان نسبت به درس بینش دینی و معلم آن در دوره متوسطه در استان بوشهر مورد تأیید قرار گرفته است (به‌نقل از سعیدی رضوانی، ۱۳۸۶: ۵۲).

شعبانی (۱۳۸۹) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده است که بین گرایش به نماز با تبلیغات، روابط انسانی اولیای مدرسه و الگوهای اجتماعی رابطه وجود دارد.

همچنین در پژوهشی که به وسیله سادئی (۱۳۷۵) در خصوص عوامل مؤثر در ترغیب دانش آموزان به نماز بین دانش آموزان دختر و پسر دوره راهنمایی و متوسطه استان مرکزی انجام شده است، با التفات به عوامل درون مدرسه‌ای مانند دبیران دینی، مربیان تربیتی و سایر دبیران این نتیجه حاصل شد که دبیران دینی و مربیان تربیتی، توصیه‌های سایر دبیران در مورد نماز و حضور آنان در نماز جماعت، مؤثرترین نقش را در ترغیب و تشویق دانش آموزان به نماز جماعت ایفا نموده است.

نتایج پژوهش راجرز، لورا و نانسی^۱ (۲۰۱۰) نشان می‌دهد که تربیت اخلاقی و رشد منش اخلاق فردی دانش آموزان در بازی و اعمال انضباطی آن‌ها نقش بسیار مؤثری داشته است. تأثیر وضعیت اجتماعی - اقتصادی افراد جامعه و به خصوص دانش آموزان بر عمل به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی در کشور ما مورد توجه برخی از پژوهشگران قرار گرفته است. در پژوهش الحسینی (۱۳۷۹) عوامل خانوادگی از نظر دانش آموزان شرکت کننده در مسابقات در مقایسه با دانش آموزان عادی تأثیر بیشتری در گرایش دانش آموزان به فعالیت‌های قرآنی و نهج البلاغه داشته است. نتایج پژوهش گلچین (۱۳۸۵) نشان داد که پایگاه اجتماعی - اقتصادی، بیشترین ارتباط را با ایجاد و تقویت رفتار انحرافی نوجوانان داشته است. همچنین در پژوهش اورنگی (۱۳۸۰)، سه عامل رفتارهای اجتماعی جامعه، رفتارهای فرهنگی مدرسه و رفتارهای فرهنگی خانواده به ترتیب بیشترین تأثیر را در کم توجهی دانش آموزان نسبت به مسائل مذهبی به خود اختصاص داده است. با توجه به اینکه وضعیت اجتماعی - اقتصادی دانش آموزان در عملکرد اخلاقی آنها و رعایت هنجارهای اسلامی توسط ایشان مؤثر است، بررسی این موضوع خالی از فایده نبوده و بلکه به روشن شدن ارتباط آن متغیرها با عمل دانش آموزان به هنجارهای اسلامی در مدارس، کمک شایانی خواهد کرد.

مدرسه، بخش مهمی از زندگی دانش آموزان به شمار می‌آید. دانش آموزان ساعات قابل توجهی از وقت خود را در کلاس درس و محیط مدرسه سپری می‌نمایند. آموزه‌های مدرسه در ساختن انسان‌های سالم، صالح، مؤمن و کارآمد، نقش بسیار زیادی. بنابراین، شناخت عوامل

درون مدرسه‌ای که می‌تواند بر عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان تأثیر بگذارد، بیش‌ازپیش احساس می‌شود. با عنایت به ویژگی‌های عصر جدید که به عصر فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرت یافته، تربیت اخلاقی و دینی کودکان و نوجوانان اهمیتی دوچندان پیدا کرده و دغدغه کنونی و آینده دست‌اندرکاران و مسئولان نظام آموزش و پرورش کشور است و از آنجا که پژوهش منسجمی در زمینه میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان داخل کشور صورت نگرفته است، انجام پژوهش حاضر علاوه بر غنی‌تر نمودن حوزه پژوهش‌های تربیت اخلاقی و دینی می‌تواند عوامل درون‌مدرسه‌ای را که در مدارس بر عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد، شناسایی نماید. هدف اصلی این پژوهش، بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه است. هدف فرعی پژوهش حاضر، شناسایی مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه و همچنین بررسی میزان ارتباط عمل دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه به هنجارهای اسلامی با وضعیت اجتماعی - اقتصادی آنهاست. نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند به مسئولین و دست‌اندرکاران نظام آموزش و پرورش کشور به منظور تربیت دانش‌آموزانی عامل به هنجارهای اسلامی کمک بسزایی کند. باتوجه به موارد مذکور این سؤال مطرح است که:

- از نظر دانش‌آموزان مدارس متوسطه، مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه کدامند؟

- دانش‌آموزان مدارس متوسطه تا چه اندازه به هنجارهای اسلامی عمل می‌نمایند؟

- عمل دانش‌آموزان به هنجارهای اسلامی چه ارتباطی با وضعیت اجتماعی - اقتصادی آنها

دارد؟

روش شناسی پژوهش

طرح پژوهش

بر اساس اهداف پژوهش، این تحقیق از نوع کاربردی است. باتوجه به ماهیت موضوع و اهداف پژوهش، روش پژوهش مورد استفاده، ترکیبی از نوع طرح اکتشافی (مدل تدوین ابزار) بوده است. به این دلیل از روش ترکیبی استفاده شد که مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه به طور واضح مشخص نبود و پژوهشگر ابتدا موضوع را باتوجه به مبانی نظری و ادبیات پژوهش، به صورت کیفی با چند شرکت‌کننده محدود بررسی کرد، بدین صورت که ابتدا مصادیق

هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از طریق مصاحبه با چند نفر از صاحب نظران تعلیم و تربیت و دانش آموزان پسر دوره متوسطه دوم، مورد شناسایی قرار گرفت و پس از شناسایی آن مصادیق، پژوهشگر نسبت به تدوین پرسشنامه محقق ساخته برای جمع آوری اطلاعات کمی، اقدام نمود. هدف از طرح اکتشافی آن است که نتایج روش اول (کیفی) باعث شکل گیری و روشن شدن روش دوم (کمی) شود (گرین و همکاران^۱، ۱۹۸۹ به نقل از کرسول و پلانوکلارک^۲، ۲۰۰۷ ترجمه علی رضا کیامتش و جاویدسرای^{۱۳۹۰:۱۳۵}).

جامعه، نمونه آماری و روش نمونه گیری

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانش آموزان پسر دوره دوم متوسطه شهر تهران در سال تحصیلی ۹۵ - ۱۳۹۴ بوده است. براساس گزارش آماری اداره برنامه ریزی و آمار اداره کل آموزش و پرورش شهر تهران، تعداد دانش آموزان پسر دوره دوم متوسطه شهر تهران، ۳۲۶۲۱۵ نفر بوده که در مدارس مشغول تحصیل بوده اند. همچنین تعداد کل کارکنان آموزشی مشغول به کار در دوره دوم متوسطه ۲۰۵۰۴ نفر بوده است. لذا با توجه به جمعیت جامعه آماری، حداقل حجم نمونه آماری برای دانش آموزان دوره دوم متوسطه براساس جدول مورگان و فرمول کوکران ۳۸۴ نفر برآورد شد. در این پژوهش تعداد ۴۵۰ نفر از دانش آموزان دوره دوم متوسطه به عنوان نمونه برای اجرای پژوهش انتخاب شدند که به دلیل ناقص بودن تعدادی از پرسشنامه ها، آنها کنار گذاشته شدند و تعداد پرسشنامه هایی که به طور کامل تکمیل شده بودند ۳۸۹ عدد شد. بنابراین، نمونه نهایی به تعداد ۳۸۹ نفر از دانش آموزان شد. برای انتخاب نمونه آماری از دانش آموزان دوره متوسطه از روش نمونه گیری خوشه ای استفاده شد. از آنجا که این پژوهش ترکیبی بوده و قبل از اجرای پژوهش کمی، می بایستی فهرست مصادیق هنجارهای اسلامی از طریق مصاحبه (نیمه ساختاریافته) با صاحب نظران و دانش آموزان مشخص شده و به وسیله متخصصان اعتباریابی می شد و براساس آن پرسشنامه ساخته می شد، نمونه ای به تعداد ۱۶ نفر صاحب نظر و ۱۵ نفر دانش آموز جهت انجام مصاحبه، به روش نمونه گیری هدفمند (از نوع داوطلبانه) انتخاب شدند. صاحب نظران از بین اعضای هیئت علمی و مدرسان دانشگاه فرهنگیان استان تهران در رشته های علوم تربیتی، روان شناسی و الهیات و معارف اسلامی آشنا با حوزه پژوهش؛ و دانش آموزان از بین دانش آموزان پایه های دوم و

1 - Greene & et al

2 - Creswell, Plano Clark

سوم متوسطه یکی از مدارس متوسطه دوم پسرانه منطقه چهار تهران انتخاب شدند. لازم به ذکر است که حجم نمونه برای مصاحبه براساس نظر ناظر طرح و پژوهش‌های مشابه تعیین شد.

چگونگی انجام پژوهش

داده‌های موردنیاز این پژوهش شامل اطلاعاتی است که از طریق مصاحبه با صاحب‌نظران (اعضای هیئت علمی و مدرسان دانشگاه فرهنگیان در رشته‌های علوم تربیتی، روان‌شناسی و الهیات و معارف اسلامی آشنا به حوزه تعلیم و تربیت اسلامی) و دانش‌آموزان و تکمیل پرسشنامه توسط دانش‌آموزان به دست آمد. پس از تهیه و تدوین برگه‌های مصاحبه (نیمه‌ساختاریافته) جهت تعیین فهرست مصادیق هنجارهای اسلامی، نسبت به اجرا روی تعدادی از صاحب‌نظران تعلیم و تربیت و دانش‌آموزان اقدام شد و بعد از اعتباربخشی مصادیق هنجارهای اسلامی توسط چند نفر از متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی، پژوهشگر از یافته‌های کیفی به دست آمده به عنوان راهنما جهت تدوین پرسشنامه استفاده کرد. پس از ساختن پرسشنامه برای اطمینان یافتن از دقت و صحت عمل، قبل از اجرای نهایی به صورت آزمایشی در مدارس یک منطقه آموزشی اجرا شد و بعد از اصلاحات نهایی و به دست آوردن روایی و ضریب پایایی قابل اطمینان نسبت به اجرای نهایی آنها اقدام شد. برای اجرای پژوهش در مناطق آموزشی منتخب، پژوهشگر و یکی از همکاران ماهر و آموزش دیده به مدارس منتخب مراجعه نمود و نسبت به اجرای پژوهش پس از ارائه توضیحات لازم به دانش‌آموزان اقدام کرد. پس از پاسخ‌دادن دانش‌آموزان به پرسشنامه‌ها، پرسشنامه‌های تکمیل شده، جمع‌آوری شد. سپس اطلاعات موردنیاز استخراج شده و مورد تجزیه و تحلیل کمی و کیفی قرار گرفت. همچنین جهت جمع‌آوری پیشینه و مبانی نظری پژوهش از اسناد و مدارک (کتاب‌ها، فصلنامه‌ها، ماهنامه‌ها، گزارش‌های پژوهشی، پایان‌نامه‌ها، بانک‌های اطلاعاتی و اینترنت) نیز استفاده شد.

ابزارهای پژوهش

باتوجه به ماهیت پژوهش ترکیبی، اهداف و سؤال‌های پژوهش، برای جمع‌آوری داده‌های موردنیاز از سه نوع ابزار استفاده شد:

۱ - فرم مصاحبه با صاحب‌نظران: ابتدا براساس مطالعه ادبیات پژوهش چارچوب مصاحبه (نیمه‌ساختاریافته) با استفاده از مبانی نظری (منابع اسلامی، آیین‌نامه‌های انضباطی و امتحانات

مدارس) و پیشینه پژوهش تهیه و با تعدادی از متخصصان آشنا به موضوع تربیت اسلامی و حوزه علوم تربیتی و روان‌شناسی (صاحب‌نظران) مصاحبه انجام و سپس از طریق نتایج حاصله از این مصاحبه‌ها، اطلاعات لازم جهت تدوین فهرست مصادیق برای هنجارهای اسلامی گردآوری شد.

۲ - فرم مصاحبه با دانش‌آموزان: به منظور جمع‌آوری اطلاعات کامل و دقیق از دانش‌آموزان پیرامون مصادیق واقعی هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد که چارچوب این مصاحبه براساس مبانی نظری پژوهش (منابع اسلامی، آیین‌نامه‌های انضباطی و امتحانات مدارس)، پیشینه پژوهش و دیدگاه‌های صاحب‌نظران تهیه شد.

پس از تدوین فهرست مصادیق واقعی هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از نظر دانش‌آموزان، این فهرست نیز با فهرست موردنظر صاحب‌نظران تلفیق و در اختیار چند نفر متخصص تعلیم و تربیت اسلامی برای اعتباربخشی قرار گرفت که پس از اعلام نظر و اعتباربخشیدن به آن، مورد بازبینی قرار گرفت و بعد از انجام اصلاحات لازم، فهرست نهایی مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه تهیه و تدوین شد.

۳ - پرسشنامه عمل به هنجارهای اسلامی: این پرسشنامه براساس داده‌های حاصل از مصاحبه با صاحب‌نظران و دانش‌آموزان در رابطه با نمودهای عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه، پس از اعتباربخشی آن به وسیله متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی تهیه و تدوین شد. سپس از این طریق، نظرات دانش‌آموزان در رابطه با میزان عمل آنها به هنجارهای اسلامی مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفت. این پرسشنامه شامل ۴۷ گویه (پرسش) است که در شش بعد پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان (۱۰ گویه)، شعائر دینی (۹ گویه)، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه (۵ گویه)، رعایت حسن اخلاق با دانش‌آموزان (۹ گویه)، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه (۳ گویه) و عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود (۱۱ گویه) و در قالب مقیاس لیکرت (پنج‌درجه‌ای) تدوین شد.

شیوه نمره‌گذاری: نمره‌گذاری پرسشنامه به این صورت است که هر کدام از گویه‌ها (پرسش‌ها) در پنج درجه هرگز، به ندرت، گاهی، اغلب و همیشه، مورد ارزیابی قرار می‌گیرند و به ترتیب به درجه هرگز نمره صفر، به ندرت نمره یک، گاهی نمره دو، اغلب نمره سه و همیشه نمره چهار تعلق می‌گیرد. بدین ترتیب، جمع نمرات هریک از دانش‌آموزان در هر بعد، نشان‌دهنده میزان عمل آنها به هنجارهای اسلامی در آن بعد محسوب می‌شود.

روایی و پایایی ابزارها: برای تعیین روایی پرسشنامه از بعد روایی محتوایی استفاده شد. به‌منظور حصول اطمینان از روایی پرسشنامه سعی شد که تمام سؤالات پژوهش از طریق پرسش‌های پرسشنامه تحت پوشش قرار گیرد و همچنین به تأیید ناظر طرح و چند تن از متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی نیز رسید. به‌منظور اطمینان از پایایی (اعتبار) پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ جهت تعیین پایایی پرسش‌ها استفاده به‌عمل آمد که مقدار ضریب پایایی ۰/۸۹ به‌دست آمد. ضریب فوق نسبتاً مناسب است.

برای اعتباربخشی به یافته‌های به‌دست‌آمده از مطالعه کیفی (مصاحبه با صاحب‌نظران و دانش‌آموزان) از شیوه همسوسازی و فن منابع اطلاعاتی چندگانه استفاده شد. از طریق کاربرد این فن، دیدگاه‌های متفاوت چند نفر متخصص تعلیم و تربیت اسلامی (از طریق مصاحبه) در مورد مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه مورد بررسی قرار گرفت.

روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها

باتوجه به ماهیت روش پژوهش ترکیبی و سؤالات پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از شاخص‌های آمار توصیفی و استنباطی (تحلیل کیفی با روش کدگذاری باز و محوری، آزمون t تک‌نمونه‌ای و تحلیل رگرسیون چندمتغیری به روش هم‌زمان) استفاده شد. لازم به ذکر است که تجزیه و تحلیل داده‌های کمی پژوهش با استفاده از نرم‌افزار کامپیوتری اس. پی. اس. نسخه ۲۲ انجام شد.

یافته‌ها

باتوجه به سؤال‌های پژوهش، تحلیل استنباطی داده‌ها و یافته‌ها در جدول‌های زیر ارائه شده است.
سؤال ۱. از نظر دانش‌آموزان مدارس متوسطه، مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه کدامند؟

در پاسخ به سؤال، فوق ابتدا براساس مطالعه ادبیات موضوع پژوهش چارچوب مصاحبه (نیمه‌ساختار یافته) تهیه و با ۱۵ نفر از دانش‌آموزان پسر دوره دوم متوسطه (براساس نظر ناظر طرح و پژوهش‌های مشابه) مصاحبه انجام شد. سپس از طریق این مصاحبه، اطلاعات لازم جهت تدوین مصادیق برای هنجارهای اسلامی از دیدگاه دانش‌آموزان گردآوری شد. اطلاعات مندرج در جدول شماره یک مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از نظر دانش‌آموزان، از طریق تحلیل

داده‌های کیفی با روش کدگذاری باز و محوری را نشان می‌دهد.

جدول ۱: تحلیل داده‌های کیفی (مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از نظر دانش‌آموزان)

کد	مصادیق	کدگذاری محوری (مقوله‌بندی)	ابعاد (مضامین)	توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین)
۱	پوشیدن شلوار و پیراهن متعارف (موردقبول عرف و شرع) پوشیدن پیراهن آستین کوتاه در محیط مدرسه نپوشیدن لباس دخترانه توسط پسران در مدرسه پوشیدن شورت و پیراهن آستین کوتاه ورزشی در زنگ ورزش	پوشش دانش‌آموزان	پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان	اکثر دانش‌آموزان در بعد پوشش و وضع ظاهری، پوشیدن پیراهن آستین کوتاه در محیط مدرسه، پوشیدن شورت و پیراهن آستین کوتاه ورزشی در زنگ ورزش، توسط دانش‌آموزان پسر در محیط مدارس متوسطه را مطابق با هنجارهای اسلامی می‌دانستند. همچنین اکثر دانش‌آموزان، پوشیدن لباس دخترانه، را مطابق با هنجارهای اسلامی تشخیص ندادند.
۲	بلندکردن موها در مدرسه (در حد عرف) عدم خالکوبی دست و بدن (که نمایان می‌شود) برداشتن ابرو توسط پسران تراشیدن صورت از ته با تیغ زدن کروات دانش‌آموزان در مدرسه	وضع ظاهری دانش‌آموزان		اکثر دانش‌آموزان در بعد پوشش و وضع ظاهری، برداشتن ابرو، خالکوبی دست و بدن توسط دانش‌آموزان پسر در مدارس متوسطه را مطابق با هنجارهای اسلامی ندانستند. همچنین اکثر آنها، بلندکردن موها (در حد عرف)، تراشیدن صورت از ته با تیغ و زدن کروات در مدرسه توسط پسران در مدارس متوسطه را مغایر با هنجارهای اسلامی نمی‌دانستند.
۳	خواندن نماز توسط دانش‌آموزان در مدرسه روزه‌گرفتن توسط دانش‌آموزان در ماه مبارک رمضان عدم استهزای پیامبر گرامی اسلام و امامان معصوم(ع) توسط دانش‌آموزان شرکت در مراسم و مناسک مذهبی احترام به مقدسات اسلامی (مثل قرآن، کعبه، پیامبر گرامی اسلام و معصومین(ع)، اماکن مذهبی) پرهیز از محرّمات توسط دانش‌آموزان (مثل مصرف مشروبات الکلی، خوردن گوشت حیوانات حرام گوشت مانند سگ و گربه، خوردن و آشامیدن هر چیزی که ضرر محسوس به بدن دارد) رعایت حلال و پرهیز از مال حرام به‌وسیله دانش‌آموزان کسب فضایل اخلاقی توسط دانش‌آموزان انجام امور خیر به‌وسیله دانش‌آموزان مدرسه (مانند کمک به فقرا و افراد بی‌بضاعت، کمک به ساخت مسجد) پرهیز از ردایلی اخلاقی توسط دانش‌آموزان (مانند: خودخواهی، پیروی از هوای نفس، عجب و خودبینی، کبر و نخوت، دروغ، حسد و بخل، حب دنیا، غیبت، تهمت، ریا)	شعائر دینی (آداب و رسوم مذهبی)	رعایت شعائر دینی (آداب و رسوم مذهبی)	از نظر اکثر دانش‌آموزان، در بعد رعایت شعائر دینی، خواندن نماز، روزه‌گرفتن، رعایت امر به معروف و نهی از منکر، شرکت در مراسم و مناسک مذهبی، احترام به مقدسات اسلامی، کسب فضایل اخلاقی، انجام امور خیر، رعایت حلال و پرهیز از مال حرام، پرهیز از محرّمات و پرهیز از ردایلی اخلاقی توسط دانش‌آموزان جزء مصادیق هنجارهای اسلامی محسوب می‌شود. همچنین از نظر اکثر آنها، در بعد رعایت شعائر دینی، استهزای پیامبر گرامی اسلام(ص) و امامان معصوم(ع) توسط دانش‌آموزان مدارس متوسطه برخلاف هنجارهای اسلامی می‌باشد.

ادامه جدول ۱: تحلیل داده‌های کیفی (مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از نظر دانش‌آموزان)

کد	مصادیق	کدگذاری محوری (مقوله‌بندی)	ابعاد (مضامین)	توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین)
۴	احترام به معلمان توسط دانش‌آموزان و پرهیز از توهین و پرخاشگری نسبت به ایشان کمک به معلمان در برگزاری بهتر کلاس‌ها و ارائه محتوای قوی‌تر	احترام به معلمان	رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه	باتوجه به نظرات اکثر دانش‌آموزان، در بعد رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و کارکنان مدرسه، احترام به معلمان توسط دانش‌آموزان و پرهیز از توهین و پرخاشگری نسبت به ایشان، کمک به معلمان در برگزاری بهتر کلاس‌ها و ارائه محتوای قوی‌تر جزء مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه محسوب می‌شود.
۵	احترام به مدیر و سایر کارکنان مدرسه توسط دانش‌آموزان و پرهیز از توهین و پرخاشگری نسبت به آنها	احترام به مدیر و سایر کارکنان مدرسه		همچنین باتوجه به نظرات اکثر دانش‌آموزان، احترام به مدیر و سایر کارکنان مدرسه، توسط دانش‌آموزان جزء مصادیق هنجارهای اسلامی در این بعد محسوب می‌شود.
۶	احترام به همکلاسی‌ها و پرهیز از اهانت و پرخاشگری نسبت به سایر دانش‌آموزان استفاده از الفاظ محترمانه توسط دانش‌آموزان هنگام صحبت کردن با همکلاسی‌ها و سایر دانش‌آموزان پرهیز از استهزا و تمسخر دیگران پرهیز از کاربرد القاب زشت توسط دانش‌آموزان برقراری دوستی با سایر دانش‌آموزان طبق آموزه‌های دینی پرهیز از دروغ‌گویی توسط دانش‌آموزان پرهیز از ناسزاگویی به سایر دانش‌آموزان نشان دادن صداقت در رفتار به وسیله دانش‌آموزان رفتار دوستانه داشتن با سایر دانش‌آموزان	چگونگی رفتار با سایر دانش‌آموزان	رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، احترام به همکلاسی‌ها و پرهیز از اهانت و پرخاشگری نسبت به سایر دانش‌آموزان، استفاده از الفاظ محترمانه، برقراری دوستی با سایر دانش‌آموزان طبق آموزه‌های دینی، نشان دادن صداقت در رفتار و رفتار دوستانه داشتن با سایر دانش‌آموزان، جزء مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه محسوب می‌شود. همچنین اکثریت آنها، استهزا و تمسخر دیگران، دروغ‌گویی، ناسزاگویی، و به کار بردن القاب زشت توسط دانش‌آموزان مدارس متوسطه را برخلاف هنجارهای اسلامی در این بعد تشخیص دادند.	
۷	پرهیز از کثیف کردن کلاس‌ها و محوطه مدرسه توسط دانش‌آموزان نریختن آشغال در کلاس‌ها و محوطه مدرسه توسط دانش‌آموزان	بهداشت و نگهداری فضای مدرسه	رعایت بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه	از نظر اکثر دانش‌آموزان، در بعد رعایت بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه، پرهیز از کثیف کردن کلاس‌ها و محوطه مدرسه، نریختن آشغال در کلاس‌ها و محوطه مدرسه، توسط دانش‌آموزان از مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه می‌باشد.
۸	انجام به موقع تکالیف درسی در مدرسه انجام تکالیف درسی در منزل حضور به موقع در مدرسه و کلاس درس درگیر نشدن با سایر دانش‌آموزان در کلاس و محیط مدرسه توجه به صحبت‌های معلم پرهیز از بی‌نظمی در کلاس و محیط مدرسه قانون‌گرایی و پایبندی به قوانین، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها توسط دانش‌آموزان در مدرسه	وظایف و مسئولیت‌های دانش‌آموزان	عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود	از نظر اکثر دانش‌آموزان در بعد عدم قصور و سهل‌انگاری دانش‌آموزان نسبت به وظایف خود، انجام به موقع تکالیف درسی، حضور به موقع در مدرسه و کلاس درس، توجه و دقت به صحبت‌های معلم، قانون‌گرایی و پایبندی به قوانین، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها توسط دانش‌آموزان از مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه محسوب می‌شود. همچنین از نظر اکثر آنها، درگیر نشدن با سایر دانش‌آموزان در کلاس و محیط مدرسه، بی‌نظمی در کلاس و محیط مدرسه توسط دانش‌آموزان مدارس متوسطه برخلاف هنجارهای اسلامی می‌باشد.

همان‌طور که در جدول شماره یک مشاهده می‌شود، مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از نظر دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه در شش بعد و هشت کد محوری مقوله‌بندی شده است. توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین) شش‌گانه به صورت تفصیلی در ستون مربوطه آورده شده است.

سؤال ۲. از نظر دانش‌آموزان، آنها تا چه اندازه به هنجارهای اسلامی در مدرسه عمل می‌نمایند؟ برای پاسخ به این سؤال، داده‌های حاصله از پرسشنامه محقق‌ساخته، با استفاده از آزمون t تک‌نمونه‌ای مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت که نتایج در جدول شماره دو در شش بعد نشان داده شده است.

جدول ۲: نتایج آزمون t در زمینه میزان عمل دانش‌آموزان به هنجارهای اسلامی

ردیف	ابعاد هنجارهای اسلامی	میانگین	انحراف استاندارد	خطای استاندارد میانگین	درجه آزادی	t	سطح معنی‌داری (P)
۱	پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان	۲۴/۱۲	۶/۱۹	۰/۳۱۳	۳۸۸	۱۳/۱۴	۰/۰۰۱
۲	رعایت شعائر دینی (آداب و رسوم مذهبی)	۱۹/۲۱	۶/۹۸	۰/۳۵۴	۳۸۸	-۲/۲۰	۰/۰۲۸
۳	رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه	۹/۵۷	۳/۴۱	۰/۳۰۴	۳۸۸	-۲/۴۸	۰/۰۱۴
۴	رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان	۱۶/۵۷	۶/۰۰	۰/۳۰۴	۳۸۸	-۴/۶۶	۰/۰۰۱
۵	رعایت بهداشت و پاکیزه‌نگه‌داشتن فضای مدرسه	۶/۳۳	۳/۷۲	۰/۱۸۸	۳۸۸	۱/۷۹	۰/۰۷۳
۶	عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود	۲۳/۲۶	۹/۰۴	۰/۴۵۸	۳۸۸	۲/۷۶	۰/۰۰۶

همان‌طور که در جدول شماره دو ملاحظه می‌شود، مقدار t در ردیف‌های ۱ و ۶ (ابعاد هنجارهای اسلامی) از لحاظ آماری در سطح $P < ۰/۰۱$ معنی‌دار می‌باشد، بنابراین، می‌توان گفت از نظر دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه، آنها تا اندازه زیادی به هنجارهای اسلامی در ابعاد پوشش و وضع ظاهری و عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود عمل می‌نمایند. اما مقدار t در

ردیف‌های ۲، ۳، ۴ و ۵ (ابعاد هنجارهای اسلامی) از لحاظ آماری در سطح $P < 0/05$ معنی‌دار نیست، بنابراین، می‌توان اظهار داشت که از نظر دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه، آنها در ابعاد رعایت شعائر دینی، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه‌نگه‌داشتن فضای مدرسه، کم‌تر به هنجارهای اسلامی عمل نموده‌اند.

سؤال ۳. آیا عمل دانش‌آموزان به هنجارهای اسلامی با وضعیت اجتماعی - اقتصادی آنها ارتباط دارد؟

برای پاسخ به سؤال فوق، داده‌های لازم از طریق پرسشنامه محقق‌ساخته جمع‌آوری شد که با استفاده از تحلیل رگرسیون چندمتغیری به شیوه هم‌زمان مورد تحلیل آماری قرار گرفت. نتایج تحلیل رگرسیون در جدول شماره سه آمده است.

جدول ۳: مقادیر تحلیل رگرسیون برای متغیرهای اجتماعی - اقتصادی و عمل به هنجارهای اسلامی

متغیر وابسته	متغیر پیش‌بین	R	B	β Beta	Std.E	T	سطح معنی‌داری
عمل به هنجارهای اسلامی	سن	-/045	-0/69	-/121	7/08	-/935	0/350
	پایه تحصیلی	-/025	4/87	0/089	7/08	0/688	0/492
	رشته تحصیلی	-/012	-/358	-/018	1/07	-/334	0/739
	تحصیلات پدر	-/006	2/33	0/126	1/22	1/91	0/05
	شغل پدر	-/012	0/08	0/005	0/847	0/095	0/925
	تحصیلات مادر	-/145	-4/95	-/230	1/45	-3/41	0/001
	شغل مادر	0/030	-/688	-/030	1/25	-/550	0/583
	وضعیت مسکن	0/026	0/247	0/006	2/16	0/114	0/909

F= 1/72

R square= 0/035

همان‌طور که در جدول شماره سه مشاهده می‌شود بین متغیر سن و عمل به هنجارهای اسلامی رابطه معنی‌داری وجود ندارد و ضریب رگرسیون استاندارد شده متغیر سن ($\beta = -/121$) با توجه آماره t آن متغیر ($t = -/935$) نشان می‌دهد که آن نمی‌تواند عمل به هنجارهای اسلامی توسط

دانش‌آموزان پسر را به گونه‌ای معنی‌دار تبیین کند. بین متغیر پایه تحصیلی و عمل به هنجارهای اسلامی نیز رابطه معنی‌داری وجود ندارد و ضریب رگرسیون استاندارد شده متغیر پایه تحصیلی (۰/۰۸۹) با توجه به آماره t (۰/۶۸۸) نشان می‌دهد که آن نمی‌تواند تغییرات مربوط به عمل به هنجارهای اسلامی را بین دانش‌آموزان پسر، پیش‌بینی کند. همچنین بین متغیر رشته تحصیلی و عمل به هنجارهای اسلامی، رابطه معنی‌داری وجود ندارد و ضریب رگرسیون استاندارد شده متغیر رشته تحصیلی (۰/۱۸) با توجه به آماره t آن متغیر (۰/۳۳۴) نشان می‌دهد که این متغیر، نمی‌تواند تغییرات مربوط به عمل به هنجارهای اسلامی را بین دانش‌آموزان پسر، پیش‌بینی کند. ولی بین متغیر تحصیلات پدر با عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر، رابطه معنی‌داری (۰/۰۵) $P <$ وجود دارد، با توجه به ضریب رگرسیون استاندارد شده (۰/۱۲۶) β و آماره t (۱/۹۱) این متغیر می‌تواند با اطمینان ۹۵ درصد تغییرات مربوط به عمل به هنجارهای اسلامی را بین دانش‌آموزان پیش‌بینی کند. همچنان که در جدول فوق ملاحظه می‌شود متغیر شغل پدر، رابطه معنی‌داری با عمل به هنجارهای اسلامی ندارد، و ضریب رگرسیون استاندارد شده متغیر شغل پدر (۰/۰۰۵) β با توجه به آماره t مربوط به آن متغیر (۰/۰۹۵) نشان می‌دهد که آن نمی‌تواند تغییرات عمل به هنجارهای اسلامی را بین دانش‌آموزان پسر، پیش‌بینی کند. ولی بین متغیر تحصیلات مادر با عمل به هنجارهای اسلامی رابطه منفی معنی‌داری (۰/۰۵) $P <$ وجود دارد، با توجه به ضریب رگرسیون استاندارد شده (۰/۲۳۰) β و آماره t (۰/۳۴۱) t ، این متغیر می‌تواند با اطمینان ۹۵ درصد تغییرات مربوط به هنجارهای اسلامی را بین دانش‌آموزان پسر پیش‌بینی کند. همچنین بین متغیر شغل مادر و عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر رابطه معنی‌داری وجود ندارد، با توجه به ضریب رگرسیون استاندارد شده متغیر شغل مادر (۰/۰۳۰) β و آماره t مربوط (۰/۵۵۰) t می‌توان نتیجه گرفت که آن نمی‌تواند تغییرات در عمل دانش‌آموزان پسر به هنجارهای اسلامی را به گونه‌ای معنی‌دار تبیین کند. همان‌طور بین متغیر وضعیت مسکن و عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر رابطه معنی‌داری وجود ندارد، با توجه به ضریب رگرسیون استاندارد شده آن متغیر (۰/۰۰۶) β و آماره t مربوط (۰/۱۱۴) t می‌توان نتیجه گرفت که آن نمی‌تواند تغییرات در عمل دانش‌آموزان پسر به هنجارهای اسلامی را به گونه‌ای معنی‌دار تبیین کند.

نتیجه‌گیری

امروزه تربیت دینی و اخلاقی و همچنین تربیت اجتماعی کودکان، نوجوانان و جوانان از مهم‌ترین آرمان‌های خانواده‌ها و همچنین از مهم‌ترین اولویت‌های نظام آموزش و پرورش است، اما باید توجه داشت که تربیت اجتماعی خود تحت‌الشعاع تربیت دینی و اخلاقی می‌باشد؛ زیرا فردی که دارای تربیت دینی و اخلاقی باشد، مسلماً نسبت به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی نیز پابندی لازم را خواهد داشت و در آن هنگام می‌توان به کاهش نابسامانی‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی نیز امید بست. از این‌رو، هرگونه تلاش در جهت تربیت دینی و اخلاقی نسل نو به‌طور مستقیم بر تربیت اجتماعی آنان نیز اثرگذار خواهد بود. نتایج برخی از پژوهش‌های انجام‌شده حاکی از آن است که عوامل درونی نظام آموزش و پرورش از جمله معلمان و کارکنان مدارس، نقش بسیار مؤثری در تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان داشته و آنها را بر عمل به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی تشویق و ترغیب می‌نمایند. هدف اصلی این پژوهش بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه بوده است. هدف فرعی پژوهش حاضر، شناسایی مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه و همچنین بررسی ارتباط عمل دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه به هنجارهای اسلامی با وضعیت اجتماعی - اقتصادی آنها بوده است.

نتایج حاصل از پاسخ به سؤال اول پژوهش از طریق تحلیل کیفی داده‌ها نشان می‌دهد که مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از نظر دانش‌آموزان پسر در شش بعد به شرح زیر است:

۱ - پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان: پوشیدن شلوار و پیراهن متعارف (موردقبول عرف و شرع)، پوشیدن پیراهن آستین کوتاه در محیط مدرسه، نپوشیدن لباس دخترانه توسط پسران در مدرسه، پوشیدن شورت و پیراهن آستین کوتاه ورزشی در زنگ ورزش، بلند کردن موی سر در مدرسه (در حد عرف)، عدم خالکوبی دست و بدن، نپوشیدن لباس‌های چسبان و تنگ، بلند کردن موها در مدرسه (در حد عرف)، برنداشتن ابرو توسط پسران، تراشیدن صورت از ته با تیغ، زدن کروات برای دانش‌آموزان در مدرسه.

۲ - رعایت شعائر دینی: خواندن نماز توسط دانش‌آموزان در مدرسه، روزه‌گرفتن توسط دانش‌آموزان در ماه مبارک رمضان، عدم استهزای پیامبر گرامی اسلام و امامان معصوم (ع) توسط

دانش‌آموزان، شرکت در مراسم و مناسک مذهبی، احترام به مقدسات اسلامی (مثل قرآن، کعبه، پیامبر گرامی اسلام و معصومین (ع))، اماکن مذهبی، پرهیز از محرّمات توسط دانش‌آموزان (مثل مصرف مشروبات الکلی، خوردن گوشت حیوانات حرام گوشت مانند سگ و گربه، خوردن و آشامیدن هر چیزی که ضرر محسوس به بدن دارد)، رعایت حلال و پرهیز از مال حرام به وسیله دانش‌آموزان، کسب فضایل اخلاقی توسط دانش‌آموزان، انجام امور خیر به وسیله دانش‌آموزان مدرسه (مانند کمک به فقرا و افراد بی‌بضاعت، کمک به ساخت مسجد)، پرهیز از رذایل اخلاقی توسط دانش‌آموزان (مانند: خودخواهی، پیروی از هوای نفس، عجب و خودبینی، کبر و نخوت، دروغ، حسد و بخل، حب دنیا، غیبت، تهمت، ریا).

۳ - رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه: احترام به معلمان توسط دانش‌آموزان و پرهیز از توهین و پرخاشگری نسبت به ایشان، کمک به معلمان در برگزاری بهتر کلاس‌ها و ارائه محتوای قوی‌تر، احترام به مدیر و سایر کارکنان مدرسه توسط دانش‌آموزان و پرهیز از توهین و پرخاشگری نسبت به آنها.

۴ - رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان: احترام به همکلاسی‌ها و پرهیز از اهانت و پرخاشگری نسبت به سایر دانش‌آموزان، استفاده از الفاظ محترمانه توسط دانش‌آموزان هنگام صحبت با همکلاسی‌ها و سایر دانش‌آموزان، پرهیز از استهزا و تمسخر دیگران، پرهیز از به کار بردن القاب زشت توسط دانش‌آموزان، برقراری دوستی با سایر دانش‌آموزان طبق آموزه‌های دینی، پرهیز از دروغ‌گویی توسط دانش‌آموزان، پرهیز از ناسزاگویی به سایر دانش‌آموزان، نشان‌دادن صداقت در رفتار به وسیله دانش‌آموزان، رفتار دوستانه داشتن با سایر دانش‌آموزان.

۵ - رعایت بهداشت و پاکیزه‌نگه‌داشتن فضای مدرسه: پرهیز از کثیف کردن کلاس‌ها و محوطه مدرسه توسط دانش‌آموزان، نریختن آشغال در کلاس‌ها و محوطه مدرسه توسط دانش‌آموزان.

۶ - عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود: انجام به موقع تکالیف درسی در مدرسه، انجام تکالیف درسی در منزل، حضور به موقع در مدرسه و کلاس درس، درگیر نشدن با سایر دانش‌آموزان در کلاس و محیط مدرسه، توجه و دقت به صحبت‌های معلم، پرهیز از بی‌نظمی در کلاس و محیط مدرسه، قانون‌گرایی و پایبندی به قوانین، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها توسط دانش‌آموزان در مدرسه.

باتوجه به اینکه در زمینه مصادیق هنجارهای اسلامی از نظر دانش‌آموزان، پژوهش منسجمی صورت نگرفته است، لذا این یافته پژوهش را نمی‌توان به طور مستقیم با یافته‌های پژوهشی قبلی مقایسه نمود، بلکه به دلیل اینکه پرهیز از بی‌نظمی در کلاس و محیط مدرسه و احترام به معلمان توسط دانش‌آموزان و پرهیز از توهین و پرخاشگری نسبت به ایشان از نظر دانش‌آموزان، جزء مصادیق هنجارهای اسلامی محسوب می‌شود به طور غیرمستقیم با نتایج پژوهش حمدالله‌زاده (۱۳۸۱) که نشان داد بین سه دسته عوامل درون‌مدرسه‌ای، برون‌مدرسه‌ای و عوامل شخصیتی، عوامل درون‌مدرسه‌ای (پیشرفت تحصیلی و نحوه برخورد کارکنان مدرسه با دانش‌آموز) بیشترین تعیین‌کنندگی را با عملکرد انضباطی دارند، همخوانی دارد. همچنین با یافته پژوهش فضایی (۱۳۸۲) که نشان می‌دهد ۱۷/۵ درصد از دانش‌آموزان دبیر دینی، ۱۵/۸ درصد ناظم، ۱۲/۴ درصد مدیر و ۹/۸ درصد دانش‌آموزان مربی پرورشی را مؤثرترین فرد در مدرسه و در راستای تربیت دینی - اخلاقی عنوان کرده‌اند، همسو است. در تبیین این یافته می‌توان عنوان کرد که مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه در ابعاد شش‌گانه، نمونه‌های واقعی از رفتارهای دانش‌آموزان را نشان می‌دهد که هر روز در مدارس متوسطه مشاهده می‌کنیم. از آنجاکه در ابعاد شش‌گانه مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه از نظر دانش‌آموزان پسر، نقش الگویی معلمان و مدیران، بسیار برجسته بود، لذا این موضوع می‌تواند مورد توجه معلمان، معاونان و مدیران مدارس قرار گرفته که رفتارهای خود را مطابق با هنجارهای اسلامی تنظیم نمایند تا از دانش‌آموزان انتظار داشته باشند، آنها را الگوی خود قرار داده و مطابق با هنجارهای اسلامی عمل نمایند و از دانش‌آموزان انتظار انجام رفتارهایی را نداشته باشند که خود به آن عمل نمی‌نمایند. همچنین ابعاد شش‌گانه مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از نظر دانش‌آموزان می‌تواند در پژوهش‌های آتی به منظور بررسی میزان عمل دانش‌آموزان به هنجارهای اسلامی مورد استفاده پژوهشگران قرار گیرد.

نتایج حاصل از پاسخ به سؤال دوم پژوهش نشان داد که از نظر دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه، آنها تا اندازه زیادی به هنجارهای اسلامی در ابعاد پوشش و وضع ظاهری و عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود عمل می‌نمایند، اما در ابعاد رعایت شعائر دینی، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه‌نگه‌داشتن فضای مدرسه، کم‌تر به هنجارهای اسلامی عمل نموده‌اند. این

یافته پژوهش به دلیل اینکه نشان می‌دهد دانش‌آموزان، شعائر دینی و ارزش‌های اخلاقی را در مدارس متوسطه کم‌تر رعایت کرده‌اند با یافته پژوهشی آهن کوب‌نژاد (۱۳۸۸) که نشان داد میزان پایبندی دینی نوجوانان شهر اهواز در ابعاد پیامدی و مناسکی ضعیف‌تر بوده است، همخوانی دارد. همچنین با نتایج پژوهش مهدوی و زارعی (۱۳۸۴) که نشان داد که بین پایبندی والدین، دوستان و معلمان، پذیرش اجتماعی ارزش‌های اخلاقی، رضایت اجتماعی دانش‌آموزان، انتظار فایده ارزش‌های اخلاقی، ارزیابی فایده ارزش‌های اخلاقی و اعتماد اجتماعی با گرایش نوجوانان به ارزش‌های اخلاقی، همبستگی مثبت و معنی‌داری وجود دارد، هماهنگی و همخوانی دارد. اما این یافته پژوهشی با یافته‌های پژوهشی بابایی (۱۳۹۱) که نشان داد: پایبندی به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی بین دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه شهر رودهن از نظر آنها در وضعیت مطلوبی قرار دارد و ارزش‌های اسلامی در رفتارهای اجتماعی، فرهنگی و عاطفی دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم شهر رودهن از جایگاه مطلوبی برخوردار بوده است، در ابعاد پوشش و وضع ظاهری و عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود، همخوانی داشته، ولی به دلیل تناقض داشتن با نتایج پژوهش بابایی در ابعاد رعایت شعائر دینی، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه‌نگه‌داشتن فضای مدرسه، همخوانی ندارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت از آنجاکه در اکثر مدارس تهران پوشش متحدالشکل از جانب مدیران، مورد تأکید بوده و الزامی است و وضع ظاهری دانش‌آموزان پسر نیز همواره در معرض دید مدیران و معلمان مدارس است، بنابراین، این موضوع می‌تواند از دلایل احتمالی رعایت پوشش و وضع ظاهری طبق هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر باشد. عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود از سوی دانش‌آموزان، نشان دهنده این است که تکالیف فردی آنها از سوی والدین در منزل و معلمان و مدیران در مدارس همواره مورد بررسی قرار می‌گیرد و از دلایل احتمالی آن نظارت مستمر مدرسه و خانواده ماست. همچنین از آنجاکه تفاوت‌های فرهنگی - اجتماعی در عملکرد افراد مؤثر است، شاید وجود تفاوت‌های فرهنگی - اجتماعی بین دانش‌آموزان تهرانی با دانش‌آموزان رودهن از دلایل احتمالی تناقض در نتایج پژوهش‌های مذکور باشد، همین‌طور متفاوت بودن طرح پژوهش و ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات می‌تواند از دلایل احتمالی دیگر تناقض در نتایج بین آن دو پژوهش باشد.

نتایج حاصل از پاسخ به سؤال سوم پژوهش نشان داد که بین متغیر سن و عمل به هنجارهای

اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر، رابطه معنی‌داری وجود ندارد، بنابراین، آن متغیر نمی‌تواند عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر را به گونه‌ای معنی‌دار تبیین کند. بین متغیر پایه تحصیلی و عمل به هنجارهای اسلامی نیز رابطه معنی‌داری وجود ندارد، لذا آن نمی‌تواند تغییرات مربوط به عمل به هنجارهای اسلامی را بین دانش‌آموزان پسر پیش‌بینی کند. همچنین بین متغیر رشته تحصیلی و عمل به هنجارهای اسلامی، رابطه معنی‌داری وجود ندارد، بنابراین، آن متغیر، نمی‌تواند تغییرات مربوط به عمل به هنجارهای اسلامی را بین دانش‌آموزان پسر پیش‌بینی کند، ولی بین متغیر تحصیلات پدر با عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر، رابطه معنی‌داری وجود دارد، لذا این متغیر می‌تواند با اطمینان ۹۵ درصد تغییرات مربوط به عمل به هنجارهای اسلامی را در بین دانش‌آموزان پسر، پیش‌بینی کند. همچنین متغیر شغل پدر رابطه معنی‌داری با عمل به هنجارهای اسلامی ندارد، لذا آن نمی‌تواند تغییرات عمل به هنجارهای اسلامی را بین دانش‌آموزان پسر پیش‌بینی کند، ولی بین متغیر تحصیلات مادر با عمل به هنجارهای اسلامی، رابطه منفی معنی‌داری وجود دارد، لذا این متغیر می‌تواند با اطمینان ۹۵ درصد تغییرات مربوط به هنجارهای اسلامی را بین دانش‌آموزان پسر پیش‌بینی کند. در تبیین این یافته می‌توان عنوان کرد از آنجا که متغیر تحصیلات مادر، در خانواده به عنوان یک عامل مداخله‌گر در تعیین نحوه نگرش آنها دخالت دارد، شاید بتوان گفت که تا اندازه‌ای آن متغیر می‌تواند بر رفتار فرزندان پسر در عمل به هنجارهای اسلامی و رعایت آنها مؤثر باشد، ولی رابطه منفی آن با عمل به هنجارهای اسلامی توسط فرزندان، نیازمند بررسی دقیق‌تر و انجام پژوهش‌های کیفی در این زمینه است. همچنین بین متغیر شغل مادر و عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر، رابطه معنی‌داری وجود ندارد، بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که آن نمی‌تواند تغییرات در عمل دانش‌آموزان پسر به هنجارهای اسلامی را به گونه‌ای معنی‌دار تبیین کند. همان‌طور بین متغیر وضعیت مسکن و عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر نیز رابطه معنی‌داری وجود ندارد، لذا می‌توان نتیجه گرفت که آن نمی‌تواند تغییرات در عمل دانش‌آموزان پسر به هنجارهای اسلامی را به گونه‌ای معنی‌دار تبیین کند. این یافته پژوهشی به علت اینکه تأثیر وضعیت اجتماعی - اقتصادی دانش‌آموزان را در عملکرد اخلاقی و دینی آنها نشان می‌دهد، با نتایج پژوهش اورنگی (۱۳۸۰) که نشان داد سه عامل رفتارهای اجتماعی جامعه، رفتارهای فرهنگی مدرسه و رفتارهای فرهنگی خانواده به ترتیب بیشترین تأثیر را در کم‌توجهی دانش‌آموزان نسبت به مسائل مذهبی به خود اختصاص داده است،

هماهنگی و همخوانی دارد. همان‌طور با یافته پژوهشی لطف‌آبادی و نوروزی (۱۳۸۳) که نشان دادند عوامل سنی، جنسیتی، تحصیلی، خانوادگی، اقتصادی، فرهنگی و روان‌شناختی، زمینه‌ساز تفاوت نظام ارزشی و هویت دینی و ملی دانش‌آموزان دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی است، همخوانی دارد. با یافته پژوهش الحسینی (۱۳۷۹) که نشان داد عوامل خانوادگی از نظر دانش‌آموزان شرکت‌کننده در مسابقات کشوری در مقایسه با دانش‌آموزان عادی تأثیر بیشتری در گرایش دانش‌آموزان به فعالیت‌های قرآنی و نهج‌البلاغه داشته است، همخوانی دارد. همچنین با یافته سون سن، پاولز، ویرمن و برینسما^۱ (۲۰۱۶) که به بررسی آنچه تغییرات درون‌فردی در نظارت والدین، سهم والدین و مدرسه را در قانون‌شکنی گسترش می‌دهد، پرداخته شده است و پژوهشگران با به‌کار بردن یک مدل اثرات ثابت، به تغییرات درون‌فردی در نظارت والدین، سهم والدین و مدرسه در قانون‌شکنی همسالان پی‌بردند که به‌طور معنی‌داری با تغییرات درون‌فردی در ارزش‌های اخلاقی، شرم و گناه پیش‌بینی شده مرتبط بود، همخوانی دارد. در تبیین این یافته می‌توان عنوان کرد از آنجا که متغیرهای اجتماعی - اقتصادی در خانواده به‌عنوان عوامل مداخله‌گر در تعیین نحوه نگرش افراد دخالت دارند و نگرش‌ها تعیین‌کننده نحوه رفتار افراد و به‌خصوص دانش‌آموزان می‌باشند، بنابراین، تاندازه‌ای آن متغیرها می‌تواند بر رفتار دانش‌آموزان پسر در عمل به‌هنگارهای اسلامی و رعایت آنها مؤثر باشند و آن را تحت‌الشعاع قرار دهند. البته تأثیر برخی از متغیرها در پژوهش‌ها متفاوت گزارش شده است که به‌نظر می‌رسد متفاوت بودن طرح پژوهش، جامعه آماری و ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات می‌تواند از دلایل احتمالی تفاوت در نتایج بین آنها باشد، لذا انجام پژوهش‌های گسترده کمی و کیفی در این زمینه می‌تواند به روشن‌شدن بیشتر روابط بین متغیرهای موردبررسی کمک نماید.

باتوجه به یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان نتیجه گرفت که میزان عمل دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه به‌هنگارهای اسلامی در ابعاد شش‌گانه در وضعیت مناسبی قرار ندارد، لذا پیشنهاد می‌شود: - برای ایجاد انگیزه بیشتر در دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه نسبت به رعایت هنگارهای اسلامی، دانش‌آموزان عامل به‌هنگارهای اسلامی از جانب مدیران و معاونان مدارس مورد تشویق قرار گرفته و به‌نحو مناسب از ایشان تقدیر به‌عمل آید.

- هنگارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی معلمان، مدیران و کارکنان مدارس، اولیای

دانش‌آموزان و مسئولین جامعه به‌منظور افزایش عمل به شعائر دینی توسط دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه رعایت شود.

- آگاهی دانش‌آموزان در خصوص اخلاق اسلامی از طریق آموزش مداوم خانواده و مدرسه افزایش یابد و الگوهای عملی از اخلاق حسنه به دانش‌آموزان پسر از جانب معلمان، مدیران و معاونان مدارس ارائه شود.

- معلمان، مدیران و معاونان مدارس به دانش‌آموزان پسر به‌عنوان الگوی رفتاری، احترام قائل شوند تا دانش‌آموزان احترام را از ایشان فراگیرند.

- از بروشورها و پیام‌های بهداشتی در مدارس برای افزایش آگاهی دانش‌آموزان به‌منظور رعایت بهداشت و پاکیزه‌نگه‌داشتن فضای مدرسه استفاده شود و تیم‌های بهداشتی از بین دانش‌آموزان فعال در امر بهداشت مدرسه تشکیل شود.

- نتایج و پیامدهای سهل‌انگاری در انجام وظایف خود به دانش‌آموزان از جانب والدین، معلمان، معاونان و مدیران مدارس بیان شود. نظارت دقیق و اقدام به‌موقع در خصوص سهل‌انگاری‌های دانش‌آموزان پسر از سوی والدین، معلمان و معاونان مدارس صورت گیرد.

- با عنایت به کمبود پژوهش در زمینه موضوع مورد مطالعه در داخل کشور، پژوهش‌هایی از نوع کیفی، کمی و ترکیبی در این زمینه با ابزارهایی استاندارد به‌منظور بررسی میزان عملکرد دانش‌آموزان در حوزه ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی انجام شود.

- عدم وجود ابزاری استاندارد و قابل‌اعتماد برای بررسی و ارزیابی میزان عمل دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه به هنجارهای اسلامی از محدودیت‌های این پژوهش بود.

منابع

آزادمرزآبادی، اسفندیار (۱۳۸۷). بررسی ارتباط بین نظام ارزشی نوجوانان و هویت‌یابی آنان. فصلنامه مطالعات ملی. ش ۳۴: ۱۳۲ - ۱۱۳.

آهن‌کوب‌نژاد، محمدرضا (۱۳۸۸). مطالعه میزان پایبندی دینی جوانان شهر اهواز. نشریه پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه. ش ۳: ۴۵ - ۳۳.

الحسینی، سیدرضا (۱۳۷۹). بررسی عوامل مؤثر در تقویت گرایش دانش‌آموزان شرکت‌کننده در مسابقات قرآن و نهج‌البلاغه کشوری به فعالیت‌های قرآن و نهج‌البلاغه، گزارش پژوهش، اداره کل آموزش و پرورش استان مرکزی.

- اورنگی، عبدالمجید (۱۳۸۰). بررسی عوامل مؤثر در کم‌توجهی دانش‌آموزان دبیرستان‌های استان مرکزی نسبت به مسائل مذهبی، گزارش پژوهش، اداره کل آموزش و پرورش استان مرکزی.
- اورنگی، عبدالمجید (۱۳۸۲). بررسی عوامل مؤثر در کم‌توجهی دانش‌آموزان دبیرستانی نسبت به مسائل مذهبی. مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش. ش ۱: ۲۵ - ۲۰.
- بابایی، الهام (۱۳۹۱). بررسی میزان عمل به ارزش‌های اسلامی بین دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه شهر رودهن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی رودهن.
- باقری، خسرو (۱۳۸۶). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی. ج دوم. تهران: انتشارات مدرسه.
- حمدالله‌زاده، علی (۱۳۸۱). بررسی عوامل مؤثر بر عملکرد انضباطی دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه استان آذربایجان غربی، گزارش پژوهش، اداره کل آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی.
- حمیدزاده، بهرام (۱۳۸۲). آسیب‌شناسی تربیت دینی (درون‌داد، فرایند و برون‌داد). مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش. ش ۲: ۳۸ - ۲۴.
- سادئی، علی (۱۳۷۵). عوامل مؤثر در ترغیب دانش‌آموزان به نماز بین دانش‌آموزان دختر و پسر دوره راهنمایی و متوسطه استان مرکزی. گزارش پژوهش، شورای تحقیقات اداره کل آموزش و پرورش استان مرکزی.
- سادئی، علی (۱۳۸۶). موانع و راهکارهای مؤثر در تربیت دینی نسل جوان. تهران: انتشارات شلاک.
- سعیدی رضوانی، محمود (۱۳۸۶). بررسی وضع موجود تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان و ارزیابی آن بر اساس مؤلفه‌های اصلی آموزش و پرورش. گزارش پژوهش، شورای عالی آموزش و پرورش.
- شعبانی، زهرا (۱۳۸۹). سلامت معنوی و تربیت اسلامی، چکیده مقالات همایش ملی سلامت معنوی و تعمیق تربیت اسلامی. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش. ش ۱: ۶۵ - ۵۸.
- عصاره، علیرضا (۱۳۸۲). کارکردهای فعلی آموزش و پرورش کشورمان در تربیت دینی. مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش. ش ۲: ۹۸ - ۸۸.
- فرهمنند، مهناز؛ محمدی، حمید و عالی‌نژاد، مهدی (۱۳۹۴). بررسی رابطه مؤلفه‌های اجتماعی - فرهنگی و آسیب‌پذیری اخلاقی (مطالعه موردی دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر یزد). فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان. ش ۶، (۱۸): ۹۹-۱۲۶.
- کرسول، جان. دلبلیو؛ پلانوکلاک، ویکی (۲۰۰۷). روش‌های پژوهش ترکیبی. ترجمه علیرضا کیامنش و جاویدسرایبی (۱۳۹۰). تهران: انتشارات آبیژ.
- گلچین، مسعود (۱۳۸۵). انحراف اجتماعی جوانان در آیین پژوهش‌ها. نامه علوم اجتماعی. ش ۲۸: ۱۵۸ - ۱۲۴.
- لطف‌آبادی، حسین؛ نوروزی، وحیده (۱۳۸۳). بررسی چگونگی نگرش دانش‌آموزان دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی ایران به جهانی‌شدن و تأثیر آن بر ارزش‌ها و هویت دینی و ملی آنان. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی. ش (۳): ۱۱۹ - ۸۸.

معمدی، عبدالله (۱۳۸۲). روان‌شناسی و مذهب و آسیب‌شناسی مذهبی. مجموعه مقالات همایش تربیت دینی در آموزش و پرورش. جلد ۱: ۱۵۳ - ۱۴۵.

مهدوی، محمدصادق و زارعی، امین (۱۳۸۴). عوامل مؤثر در گرایش نوجوانان به ارزش‌های اخلاقی. *مطالعات جامعه‌شناختی ایران*. ش ۱(۳): ۲۱ - ۱.

- Denisa Manea, A. (2014). Influences of Religious Education on the Formation Moral Consciousness of Students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 149(5): 518-523.
- Johansson, E; Brownlee, J; Cobb-Moore, C; Boulton-Lewis, G; Walker, S & Ailwood, J. (2011). Practices for teaching moral values in the early years: a call for a pedagogy of participation. *Education, Citizenship and Social Justice*, 6(2): 109-124.
- Rogers, L, & Faust S. N.(2010). Ethical dilemmas in education: standing up for honesty and integrity. *Journal of Moral Education*, 39(2): 243-248.
- Stoeber, J & Yang, H.(2016). Moral perfectionism and moral values, virtues, and judgments: Further investigations. *Personality and Individual Differences*, 88(3): 6-11.
- Svensson, R; Pauwels, L. J. R; Weerman, F. M & Bruinsma, G. J. N. (2016). Explaining individual changes in moral values and moral emotions among adolescent boys and girls: A fixed-effects analysis. *European Journal of Criminology*, 1477370816649626, 23: 57-70.

